

УДК 330.101.3

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ

Кравченко Л.А, Субоч К.П.

У статті досліджено проблеми формування та збереження людського капіталу, визначено джерела фінансування людського розвитку, розглянуто елементи та специфічні особливості інвестицій у людський капітал України, зокрема витрати на охорону здоров'я, охоплення населення системою освіти, диспропорційні процеси у регіональному розвитку.

Ключові слова: людський капітал, інвестиції, людський розвиток, видатки, наука, освіта, охорона здоров'я.

Міжнародна спільнота сформувала і почала реалізовувати принципово нову концепцію розвитку, за якої пріоритетним чинником стає людський та соціальний капітал, втілений у кваліфікації, знаннях, навичках та досвіді робочої сили, у мотивації її до творчої праці, до активної поведінки на ринку праці. Україна не може ігнорувати ці обставини. В сучасних умовах потребує переоцінки роль людського фактору, необхідна ефективна реалізація трудового потенціалу суспільства, використання конкурентних переваг держави у світовому поділі праці на основі засвоєння інноваційного типу розвитку. Науково-технічний і соціальний прогрес, озброюючи людину могутніми засобами виробництва підвищує роль людини, висуваючи нові, значно вищі вимоги до якості робочої сили. Роль і значення людського капіталу багаторазово збільшується з огляду на системну демографічну кризу, що охопила чи не всі економічно розвинені країни світу. В Україні депопуляція відбувається в умовах кризи більшості соціальних інституцій, поширення бідності, поглиблення майнового розшарування.

Останнім часом перспектива людського розвитку хвилює багатьох як зарубіжних, так і українських вчених, про що свідчать наукові публікації А. Бебело, А. Гайдучко, О. Грішнєвої, О. Добриніна, М. Критського, А. Коровського, Е. Либанової та інших. Найважливішими формами внеску в розвиток людини економісти вважають освіту, підготовку на виробництві, медичне обслуговування, міграцію, пошук інформації, щодо цін, доходів, народження дітей і догляд за ними. Особливого значення проблема стимулювання розвитку людського капіталу набуває в умовах економічної кризи, в наслідок якої значно зростає кількість безробітних, що веде до звуження людського капіталу, можливостей його відтворення, вимагає соціальних захисних дій з боку держави.

У зв'язку із цим метою статті є виокремлення джерел і особливостей інвестицій у людський капітал на основі дослідження проблем його формування та збереження.

Структурні зміни у робочій силі, інтерес до чинників економічної динаміки є причинами виникнення і розвитку теорії людського капіталу. Поняття людського капіталу є ключовим для розуміння основних тенденцій розвитку сучасного суспільства, держави й економіки. Людський капітал країни реалізує властиві йому функції як капітал у виробництві національного продукту із максимальним використанням освітнього та кваліфікаційного рівня населення. Людський капітал – це сформований і розвинутий у результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу [1, с. 52].

Основним шляхом збільшення (нагромадження, виробництва, відтворення) людського капіталу є інвестування в нього. Інвестиції в людський капітал являють собою будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини і, тим самим, продуктивність праці. Витрати, що сприяють підвищенню людської продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що їх буде багаторазово компенсовано дедалі більшим потоком доходів у майбутньому [2, с. 76]. Специфіка людського капіталу та інвестицій у нього виявляють передусім у тому, що він не може формуватися без прямої участі його майбутнього власника. Інвестування – це важлива передумова виробництва людського капіталу, але ще не саме

його виробництво, що здійснюється в процесі активної людської діяльності, в якій майбутній власник цього капіталу практично завжди є водночас і об'єктом, і суб'єктом, і результатом впливу [2, с. 79]. У зв'язку з цим приватне інвестування в людський капітал є абсолютно необхідною умовою його нарощування на будь-якому рівні..

Оцінка інвестицій у людський капітал і прибутків від його використання проводиться в грошовій формі, але не всі інвестиції і не всі доходи можна виразити в грошовій формі. Найчастіше нарощування людського капіталу супроводжується матеріальними витратами особи чи сім'ї (втрачені заробітки, оплата навчання, витрати на канцтовари, витрати часу та сили та іншого). Крім грошових витрат навчання, зміцнення здоров'я та інші дії, спрямовані на нарощення людського капіталу, вимагають ще й праці самої людини. Людина, яка володіє більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, вищий соціальний престиж та інші вигоди. В результаті нарощування людського капіталу отримується соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, а й підприємство, на якому вона працює, та суспільство в цілому.

Інвестиції в людський капітал виступають у формі фінансових ресурсів та затрат часу і зусиль, їх класифікують за такими групами витрат: первинна освіта (дошкільна, початкова, середня, професійно-технічна, вища); охорона здоров'я в широкому розумінні, включно з усіма витратами, які сприяють продовженню тривалості життя, зміцненню імунітету, фізичної та психічної сили, витривалості людей; освіта дорослих, що включає навчання та підвищення кваліфікації на виробництві, самовдосконалення, додаткову освіту тощо; виховання гуманітарних складових людського капіталу, що включає вміння підтримувати нормальні стосунки, налагоджувати ділові контакти, політичну і соціальну лояльність, відповідальність людини, її корпоративність, моральність, ціннісні орієнтації; посилення мотивацій працівників до підвищення якості своєї праці; міграція працівників та їхніх сімей з метою поліпшення умов праці; пошук економічно важливої інформації [1, с. 55]. У зв'язку з тим, що такі заходи не є звичайними реальними чи фінансовими інвестиційними проектами, їх реалізація має певну специфіку. Інвестиції в людський капітал відрізняються їх від інших видів інвестицій і мають низку особливостей:

- віддача від інвестицій у людський капітал залежить безпосередньо від терміну його використання, тобто від часу працездатного періоду, що залишився у людини. Чим раніше зроблено інвестиції в людину, тим довше за інших рівних умов, вони даватимуть віддачу. Проте якісніші та триваліші інвестиції дають більший і тривалий ефект;
- інвестиції в людський капітал є найвигіднішими як для окремої людини, так і для суспільства в цілому;
- характер, масштаби та види інвестицій у людину зумовлені історичними, національними, культурними особливостями і традиціями суспільства, менталітетом народу;
- є особливості також у фізичному та моральному зношуванні людського капіталу. Воно визначається, по-перше, мірою природного старіння (фізичного зношування) людського організму та притаманних йому психофізіологічних функцій, а, по-друге, мірою економічного старіння (морального зношування) внаслідок застарювання знань чи відносного зменшення цінності здобутої колись освіти. Особливістю людського капіталу є також те, що в процесі використання він не лише зношується, а й збагачується за рахунок надбання людиною професійного досвіду навіть без спеціальних інвестицій. Тому зношування людського капіталу відбувається значно повільніше порівняно з фізичним капіталом. Якщо ж у процесі використання людського капіталу постійно робляться додаткові інвестиції у безперервну освіту, здоров'я тощо, то його якісні й кількісні характеристики можуть поліпшуватися протягом майже всього життя людини;
- інвестиційний період фізичного капіталу (в середньому 1,5 - 2 роки) значно коротший порівняно з людським капіталом;
- функціонування людського капіталу, віддача від його застосування зумовлені волею людини — власника цього капіталу, її індивідуальними інтересами та перевагами, її зацікавленістю, відповідальністю, світоглядом і загальним рівнем культури, зокрема й економічної. Тому капіталовкладення в людину вирізняє вищий, ніж для звичайних капіталовкладень, ступінь ризику та невизначеності, а зміни в обсязі людського капіталу залежно від витрат принципово неможли-

- во оцінити з тією самою точністю, що й для фізичного капіталу;
- інвестиції в людський капітал приносять значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефекти;
- не будь-які інвестиції в людину можна визнати економічно необхідними та суспільне доцільними. Інвестиції у людський капітал визначають тільки затрати, які мають економічно цілеспрямоване використання.

Загальною тенденцією інвестування в людський капітал є посилення ролі суспільного регулювання та збільшення частки державного фінансування. Найважливішими елементами інвестицій у людський капітал є витрати на освіту та охорону здоров'я людини. Кожен з цих видів витрат за абсолютною величиною переважає суму інвестицій у матеріальне виробництво. Особливо велика роль держави у фінансуванні системи охорони здоров'я. Аналіз стану здоров'я населення України та діяльності закладів охорони здоров'я свідчить про незадовільну медико-демографічну ситуацію. Погіршення кількісних параметрів людського капіталу є результатом бідності населення внаслідок суттєвого зниження рівня життя населення, зумовленого економічною кризою в країні. Відсутність своєчасної та якісної медичної допомоги, низький рівень фінансування, технічної оснащеності медичних установ, нехтування правилами здорового способу життя негативно впливає на стан здоров'я, спричиняє підвищену захворюваність і ранню смертність населення України. Показники стану здоров'я, зокрема така кумулятивна характеристика як середня очікувана тривалість життя при народженні, є вищими там, де краще навколишнє середовище, де менш шкідливі умови праці, де менше поширені шкідливі звички. Так, максимальна тривалість життя населення притаманна Києву (71,3 року), Тернопільській (71,1 року) і Львівській (70,7 року) областям, а мінімальна - Житомирській (66,5 року), Донецькій і Дніпропетровській (66,7) областям. У цілому по Україні тривалість життя населення становить 68,3 року: для чоловіків - 62,5 року, для жінок - 74,2. На фоні загальної демографічної кризи особливо загрозливим є демографічна деградація значної частини сільських регіонів. Так, в цілому по Україні 3039 сіл не мають жодної дитини до 6 років, 1732-жодної дитини у віці 6-17 років і 1646 сіл взагалі не мають молоді 18-27 років. Лише 42,7% населення України оцінюють стан свого здоров'я як добрий, а 34,3% мають хронічні захворювання або інші проблеми із здоров'ям [1, с. 152].

Для розв'язання накопичених проблем у системі охорони здоров'я необхідно сформувати цілісну політику збереження нації, зокрема розробити і реалізувати комплексну програму, яка б охопила такі сфери як умови та охорона праці, медична допомога, якість доріг та безпека руху, економічні стимули здорового способу життя, охорона навколишнього середовища, доступність закладів масового спорту, шкільне та позашкільне виховання тощо.

У сучасному світі беззаперечно доведено, що вкладення коштів у науку й освіту є найвигіднішим. Ці кошти гарантують найшвидшу віддачу, закладаючи надійний фундамент для нинішнього та майбутнього прогресу. Це, безперечно, надає їй переваги в розвитку тих видів економічної діяльності, що висувують підвищені вимоги до рівня кваліфікації працівників. В ухваленій у Берліні декларації з нагоди 50-ї річниці Римської угоди зазначено: «Добробут Європи лежить у знаннях і здатностях її людей; це ключ до зростання, зайнятості та соціального зближення». Але знання й здатність не можуть бути просто подаровані. Необхідно інвестувати в освітню систему та систему тренінгів, забезпечити вільний рух і розвиток знань в Європі. Прикладом цього є започаткування Європейського інституту інновацій і технологій (ЄІІТ). ЄІІТ є першою європейською ініціативою для того, щоб цілком інтегрувати три сторони «трикутника знань» - вищу освіту, дослідження та бізнес - інновації [3, с. 27].

Рівень підтримки науки та освіти, особливо вищої, в Україні давно вже не відповідає пріоритетним цілям людського розвитку. У 2005 році бюджетні витрати на науку в Україні становили 0,38% ВВП, у 2006-му - 0,4%, у 2007-му - 0,41%, у 2008-му - менш ніж 0,4%. При цьому, ще в середині 90-х років Верховна Рада України прийняла норму, згідно з якою бюджетні витрати на науку повинні бути не менше 1,7% - це рівень не дуже бурхливого розвитку, але хоча б збереження і, якоюсь мірою, розвитку наукових досліджень. В 1990 році в Україні було зосереджено 6,5% світового науково-технологічного потенціалу при кількості населення 8,1% від світового рівня. Сьогодні

відбувається процес вилучення інтелектуальних ресурсів з України - у загрозливих масштабах [5, с. 59].

Важливий не тільки показник охоплення населення системою освіти, а й якість здобутої освіти, а також структура спеціальностей, за якими готуються фахівці. На жаль із цим в Україні є проблеми. Попри зростання попиту на кваліфікованих робітників все ще не відновлено традиції набуття професійно-технічної освіти. З кожним роком загострюється проблема підготовки спеціалістів робітничих професій, що є однією з основних причин негативних процесів у економіці країни. Статистичні дані свідчать про те, що таких спеціалістів готується дедалі менше. У 2001—2007 роках ПТНЗ отримували в середньому 1410,1 млн. грн.. бюджетних коштів на рік. Фінансування закладів професійно-технічної освіти зросло у 4,6 раз, а підготовка (випуск) кваліфікованих робітників, навпаки, скоротилася майже вдвічі. Крім бюджетних ПТНЗ отримують кошти від спонсорів, благодійних фондів тощо. Але їх усе одне недостатньо для нормального навчального процесу, до того ж використання таких коштів не завжди ефективне, що є однією із причин додаткової потреби у фінансових ресурсах [3, с. 26]. Такий стан із підготовкою й фінансуванням триватиме доти, доки існуватиме чинна система підготовки робітників професійно-технічними училищами; вона має бути радикально реформована відповідно до вимог ринкової економіки. Сучасна освіта має орієнтуватися на інноваційну економіку, розвиток людини, запити міжнародного ринку праці. Для досягнення цієї мети держава має: стимулювати розкриття економічного потенціалу освіти, спрямування інтелектуальних та матеріальних ресурсів у найперспективніші економічні галузі; встановити партнерські відносини між бізнесом та освітою, зокрема щодо створення структур, які пов'язували б дослідницькі центри, провідні вузи та бізнес-організації.

Базовою передумовою людського розвитку в Україні є розробка і реалізація довгострокової стратегії модернізації усієї системи освіти, наближення її якості до міжнародних стандартів, потреб внутрішнього розвитку держави й суспільства. Прийнята у США одиниця виміру старіння знань спеціаліста – “період напіврозпаду компетентності” (зниження компетентності на 50%) в результаті появи нової інформації (щорічно оновлюється 5% теоретичних та 20% професійних знань), показує, що за багатьма професіями цей поріг наступає менш ніж через 5 років, тобто раніше, ніж закінчиться період навчання у вузі. Вирішення цієї проблеми вбачається у переході до багаторівневої та безперервної освіти. У 2000 році на Європейському саміті у Лісабоні поширення безперервної освіти було визнано головною передумовою формування громадянського суспільства. Тому поширення практики безперервної освіти в Україні за підтримки держави й неурядових організацій є на сьогодні найкоротшим шляхом до підвищення конкурентоспроможності громадян на ринку праці.

Небезпідставно до інвестицій у людський капітал відносять витрати на фундаментальні наукові розробки. Фінансування наукових досліджень обумовлює не тільки створення нових виробничих технологій, а й трансформує потреби, здібності та вміння самих людей. Розвиток науки та культури суспільства створює інформаційне багатство, яке перетворюється потім на нові технології та нові ідеї економічних суб'єктів. Наука стає безпосередньою продуктивною силою не тільки як чинник удосконалення засобів виробництва та створення нових технологій, але як засіб підвищення продуктивної сили працівників, генератор розвитку людських здібностей. Важливим є рівень фінансування науки, за яким Україна знаходиться в нижній частині середнього регістру країн із показником 1,16% ВВП. Український показник значно відстає від рівня країн зони ЄВС (2,20%), особливо різким є відставання у фінансуванні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) від країн — світових технологічних лідерів, то перебувають сьогодні на вищих щаблях світових рейтингів конкурентоспроможності.

В Україні інвестиційні вкладення, що визначають напрями розвитку на майбутні десятиліття, передусім стратегію економічного розвитку, масово спрямовуються в технології нижчого, 3-го укладу - 75%, тоді як у галузі 6-го укладу надходить лише 0,5% інвестицій. Ще гірше ситуація з капіталовкладеннями на технологічне переозброєння і модернізацію. Фінансування наукових розробок і витрати на інновації становлять відповідно: для 3-го укладу - 6 і 30%, для 4-го - 69,7 і 60%, для 5-го - 23 і 8,6% і для 6-го - 0,3 і 0,4% [6, с. 239]. Не може не викликати занепокоєння той факт, що майже 95 % промислової продукції не має сучасного високотехнологічного забезпечення, зменшується

численність висококваліфікованих працівників науково-технологічної сфери та старіння наукових кадрів, що призводить до втрати наукових шкіл, наукового потенціалу держави. Протягом 1995-2007 рр. майже в 2 рази відбулось загальне скорочення чисельності працівників наукових організацій [6, с. 239].

Важлива роль у розвитку людського капіталу належить як державним, так недержавним інститутам. Законодавство України не сприяє залученню у наукову та інноваційну сфери позабюджетних коштів, не стимулює витрати промисловості на наукові дослідження та інвестиції в розвиток людини [6, с. 240]. В Україні на сучасному етапі ще не створено ринкових економічних умов, за яких фундаментальна наука могла б фінансуватися підприємницькими структурами, тому вона має максимально підтримуватися державою. Державне фінансування наукових організацій переважно спрямовано на академічний сектор науки, що не є головним постачальником інноваційних розробок для впровадження у виробничі процеси, а заводському і галузевому секторам не вистачає коштів для проведення наукових досліджень, підвищення кваліфікації наукових кадрів. Раціональне вкладання коштів підприємств у програми розвитку персоналу сприяє зростанню інтелектуального капіталу, збільшенню ринкової вартості підприємства та досягненню значного економічного ефекту. Але фінансовий стан більшості підприємств не дозволяє їм вкладати кошти у підвищення освіти персоналу, утримувати висококваліфікованих спеціалістів. Отже, проблемою українського ринку праці є надто низька заробітна плата і слабка конкурентність робочих місць при значній диференціації розміру зарплати і вартості робочої сили за масштабами підприємств. В Україні досі панує економічна доктрина, яка спирається на дешевизну сировини, товарів, технологій, робочої сили. Внаслідок цього роботодавці не вмотивовані до запровадження нових технологій та економії живої праці. Розвиток економіки в умовах кризи і подорожчання інтелектуального продукту можливий і найбільш ефективний за умови інтеграції підприємств-виробників з вітчизняними науковими структурами. Така робота може бути організована шляхом створення спільних конкурсних комісій з пошуку і відбору пріоритетних напрямів технологічного розвитку, створення спільних спеціалізованих фондів із пайовою участю держави і бізнесу тощо.

Особливістю розвитку людського капіталу є регіональний характер. Розвиток людського капіталу залежить не лише від фінансових ресурсів державного бюджету, а й від доходів та видатків місцевих бюджетів. Для визначення перспектив розвитку країни та перспективних напрямів вкладання коштів підприємствам необхідно проаналізувати та виокремити регіони, де можна очікувати більш високий рівень відтворення ресурсів, оцінити наявний у них економічний потенціал і доцільність його ефективного нагромадження. Деформована структура економіки регіонів негативно позначається на соціальних показниках їх розвитку. Зростає розрив між середньодушовим доходом найбагатших і найбідніших територій. Одним з основних проявів диспропорційності територіального розвитку України є суттєві відмінності в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, які поглиблюються. В Україні характерна надконцентрація економічних, фінансових, владних, інтелектуальних ресурсів в одному місті - Києві. Це пояснює значно вищі за середні показники нормовані значення людського капіталу в Києві, Севастополі, Харківській, Львівській, Запорізькій, Дніпропетровській і областях. Якщо, скажімо, середня тривалість навчання в Києві становить 11,4 року, а в Харківській області - 10,6 р., то на Волині - лише 8,8р.; частка осіб з вищою освітою у складі населення старше 25 років коливається відповідно від 10,6% у Волинській області до 26,1% у Харківській і 39,0% у Києві [1, с. 122]. Економічний прогрес не може обмежуватися столичним регіоном - його наслідки повинні поширюватися на всю територію країни. Необхідно забезпечити максимальну рівність населення у доступі до бюджетних ресурсів, максимальне ефективне використання нових можливостей. У рейтингу регіонів України по інтегральному індексу фінансового стану АР Крим займає 8 місце. Темп росту витрат на соціально-культурні заходи за 2007 р. склав 140,6%, однак, їхня частка у загальному обсязі витрат щорічно зменшується: з 72,1% у 2005 р. до 64,3% у 2007 р., що спричиняє негативні зміни фінансування людського розвитку. По показниках витрат місцевих бюджетів на освіту та охорону здоров'я в розрахунку на 1 людину позиції АР Крим досить високі: 656,4 і 483,6 грн. відповідно. По зазначених статтях автономія займає 3 місце після міст Києва і Севастополя. Але, незважаючи на позитивні зміни, зниження частки витрат на соціально-куль-

турні заходи в загальному обсязі витрат бюджету АР Крим і в тому числі зменшення частки витрат на освіту та охорону здоров'я в загальних соціальних витратах (43,1 і 32,4% у 2006р., 40,7 і 30,0% у 2007р. відповідно) знижує рейтинг АР Крим по інтегральному індексу фінансування людського розвитку [4, с. 26]. Поглиблення та вдосконалення регіонального самоуправління як важливого чинника людського розвитку в Україні потребує розробки та здійснення взаємопов'язаних державних та регіональних програм, які нададуть більше повноважень та необхідних фінансових ресурсів для розвитку людського капіталу.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи, слід підкреслити, що поняття людського капіталу є ключовим для розуміння основних тенденцій розвитку сучасного суспільства, держави й економіки. Людський капітал країни реалізує властиві йому функції як капітал у виробництві національного продукту із максимальним використанням освітнього та кваліфікаційного рівня населення. Держава має спрямовувати інвестиції безпосередньо на розвиток людського потенціалу, на підготовку кваліфікованих фахівців через вищі навчальні заклади, професійно-технічну освіту, використовуючи різноманітні форми стимулювання інноваційної діяльності, зокрема державний бюджет, пільгове кредитування, різні податкові преференції. Необхідною умовою ефективності інвестування в людський капітал на рівні держави, регіонів та підприємств є раціональне розуміння і прихильне ставлення до нарощування людського капіталу з боку його майбутніх власників. Тому особливої уваги набуває необхідність створення в суспільстві позитивного іміджу освіченості, професіоналізму, високої кваліфікації. Основними напрямками політики, спрямованої на досягнення зазначеної мети, є створення для найширших верств населення можливостей брати участь в економічній діяльності, забезпечення гідних умов праці, сприяння набуттю високого рівня освіти та кваліфікації, підтримка здоров'я нації. Одним із перспективних напрямів виконання цього завдання є поширення в суспільстві концепцій людського капіталу та людського розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грішнова О.А. Людський розвиток: [навч. посіб.] / О.А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
2. Коровський А.В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування: [моногр.] / А.В. Коровський. – К.: КНЕУ, 2004. – 184 с.
3. Полозенко Д.В. Проблеми фінансування професійно-технічних навчальних закладів в Україні забезпечення загальноосвітніх закладів та шляхи його вдосконалення / Д.В. Полозенко // Фінанси України – 2009. – №2. – С.22-30.
4. Про соціально-економічне становище Автономної Республіки Крим за січень–серпень 2007р. Головне управління статистики в Автономній Республіці Крим. – Сімферополь, 2007. – С.22-26.
5. Федулова Л. Напрямки підвищення результативності наукової сфери в Україні / Л. Федулова // Економіст – 2005. – №5. – С.58-61.
6. Фукс А. Е. Теоретичні засади аналізу інноваційного розвитку України / А. Е. Фукс // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Методологічні проблеми економічної науки. – К.: КНЕУ, 2009. – С.239-240.